

דף נג

הערות בפשט, ליקוטים מפוסקים אחרונים

‘... וניחל על מעות הראשונות? — דלא פריק. וניתי מעשר דאית ליה ונצטרפינהו?... — יכול היה לתרץ שאין לו מעשר אחר, אלא נוח לו לתרץ אפילו יש לו, דאורייתא ודרבנן אין מצטרפים (ריטב"א. וסתמא דמלתא יש לו לאדם פירות יותר משה פרוטה, ועל כן או שכבר חיללם ואזי יש לו מעות מעשר, ואם לא חילל הרי יש לו מעשר. וזהו שמקשה, כיון שהעמדת בדלא פריק, יביא המעשר עצמו).

‘וניתי שתי פרוטות ונחלל עליהו מעשר’ — מבוואר כאן (וכן מוכח מכמה סוגיות) שפדיית פירות מעשר שני נעשית על כל מטבע, ולא רק על מטבע של כסף, שהרי ‘פרוטה’ היא מנחושת. [ואף על פי שהיטת לשון הרמב"ם (מעשר שני ד, ט) מורה יותר שאין לפדות אלא על ‘כסף’, אבל זה דבר שאי אפשר. ומה שכתוב לפנינו בפירוש המשניות לרמב"ם (דמאי א, ב) — תמוה מאד. ‘זהעקת פירוש המשנה קשה לסמוך עליה’] (חזון איש דמאי ג, יב. וכן פסק שם להלכה ולמעשה. וכ"כ בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א קצא"קצב), והביא שאמנם בפירוש הרדב"ז מכת"י מבוואר בדעת הרמב"ם שאי אפשר לחלל אלא על כסף, אך זוהי ‘תימא גדולה’. ‘ומסתבר שאיזה טעות נפל שם... ואין לסמוך על ספרים שנמצאו מחדש כשסותרין דברי הגמ' הידועים לנו’. וע"ש שהאריך עוד בזה. וכן תמה על פיה"מ, הרש"ש להלן נה: ונשאר ב'צע"ג). עוד הוסיף החזו"א (שם): גם עתה שאין למטבע שוויות עצמית, אעפ"כ כיון שיש בה שיווי משום שהיא מטבע, נחשב שיווי, וכמו שכתב הגר"א לענין פדיון הבן. והוסיף שמן הדין היה להשוות שטרות כסף לשאר מטבעות — ‘אלא אין עושין מעשה במה שלא שמענו מרבתינו. ואפשר דלא לייתי לזולולי בפדיונו אין לעשות כן וצ"ע’.

ובספר מנחת שלמה (עא, כג) השוה דין שטרי-כסף למטבעות שאין בשווים העצמי של המתכת שוה-פרוטה. וכתב לפי זה שאין לחלל אלא על מטבע שיש בה שווי עצמי ששוה פרוטה. (וזה דלא כדברי החזו"א שם, ע"ש. ולהחזו"א מעיקרא דדינא היה שייך לחלל גם על שטר, ולשיטתו מיושבת קושיית המנחת-שלמה שם. [וע"ע מנחת שלמה ח"ב סח, יא]. וע"ע עונג יום טוב קב. וראה בפירוט השיטות על גדרם של המטבעות שבזמנינו בספר ברית יהודה (לגרי"י בלוי שליט"א) פרק יח, הערה י’).

(ע"ב) ‘מחיצות לקלוט...’ — מעשר שני שנכנס לירושלים, כל עוד הוא בתוך המחיצות — אין לו פדיון מדאורייתא. ומדרבנן נאסר לפדותו לעולם, גם לאחר שיצא. ואין חילוק בין פדיון על מטבע או על פירות אחרים [כפי שלכאורה היה משמע מלשון הרמב"ם]. תדע, שאם נאמר שיש פדיון על פירות לאחר שקלטו מחיצות, עדיין יש לו מתירין. וכן ממה שלמדו מן הכתוב שמעשר-שני שנטמא פודין אותו בירושלים, משמע שללא גילוי הכתוב, לא היתה לו תקנה והיה דינו בקבורה, כשם שאמר ר' יהודה על הלקוח בכסף מעשר — ‘קבר’. ומה שכתב הרמב"ם שלוקחין פירות מפירות מעשר שני — דוקא חוץ לירושלים (חזו"א דמאי ג, ו).

‘פרט למעשר שאין בו שוה פרוטה... רב אמי אמר: אין בו, רב אסי אמר: אין בחומשו...’ — כמה ראשונים סוברים [דלא כרש"י] שמעשר שני שאין בו שוה פרוטה [או, לדעה אחת, שאין בחומשו שוה פרוטה] — אין בו קדושה כשאר מעשר שני מן התורה אלא מדרבנן.

אך זה דוקא כשמעיקרא הפריש פחות משהו פרוטה, אבל הפריש יותר ונשתייר ממנו מעט — לא פקעה קדושתו. ולא עוד אלא כל שיש לו טבל מרובה והפריש עתה פחות מש"פ ועתיד להפריש עוד — הרי הוא כמעשר שני לכל דיניו.

ונחלקו הדעות לענין מה אינו קדוש; הריטב"א סובר לענין שאין בו חיוב אכילה ופדיון. ורשאי להניחו להרקב. וכן אין חייב במצות ביעור. ואולם אסור לאכלו חוץ לחומה. ואילו לדעת הראב"ד והרא"ש פ' וכן משמע דעת הרמב"ם מעשר שני ב,ט) מותר לאכלו חוץ לירושלים מהתורה. אך שאר דיני מעשר שני נוהגים בו. שאם לא כן, כיצד פטר את הטבל (חזון איש דמאי ג,יג. וכ"כ במנחת שלמה. עוד בשיטת הרמב"ם — ע' מנחת חינוך תעג,ז).

זה שנחלקו האמוראים אם 'אין בו' או 'אין בחומשו', זהו רק לענין הפירות עצמם, אבל לענין הכמות המתקדשת במטבע, נראה שלכל הדעות די בשהו פרוטה שיתקדש, ואין צורך בארבע פרוטות, כי לענין המטבע מה שצריך פרוטה הוא רק משום שפחות מפרוטה אינו חשוב 'מטבע' והרי הוא כאסימון (כדאיתא בירושלמי וברמב"ם), אך אין צורך ביותר מזה. ובזה מובן גם שכל שיש בו פרוטה קדושה בקדושת מעשר — מוסיפין עליו אפילו פחות מפרוטה, כי כבר יש במטבע שיעור 'מטבע' (חזו"א שם, וע"ש שהקשה על כך מקושית הגמרא מדקתני 'דיו').

הרמב"ם (מעש"ש ה) פסק כמאן דאמר 'אין בחומשו'. ונראה מדבריו (שם הלכה ד) שמעשר שני שאין בחומשו שוה-פרוטה, אם פודהו על פרוטות, פודהו ללא תוספת חומש, שהרי אי אפשר להתפיש פחות מפרוטה. אבל כשפודהו על דינר, אומר 'הוא וחומשו מחולל על המטבע', שהרי מדרבנן הוא כמעשר שני לכל דבר.

ומובן לפי זה שאף שלהלכה נפסק כמאן דאמר 'אין בחומשו', נוקטים אנו לדינא (וכן הוא בטושו"ע י"ד שלא) שמחללים מעשר שוה פרוטה על המטבע ואין צריך ארבע פרוטות [ובבית יוסף העיר על כך] — שהרי אז אינו מוסיף חומש, ואין צריך שיהא בחומשו כדי פרוטה (חזו"א שם סקט"ו. ובמש"כ שכשפודהו על מטבע גדול מוסיף חומש, ע"ש בס' טו סק"ב שכתב בסתם שאין תוספת חומש במעשר שאין בו שוה פרוטה).

ולפי זה, כאשר פודה מעשר שני שאין בו ד' פרוטות, אם מוסיף חומש — צריך לחלל על פרוטה ורביעי, שאם מחלל על פרוטה בלבד, נמצא המעשר עצמו מתחלל על פחות משהו פרוטה. ובתוס' בגטין מבואר שגם מעשר-שני מרובה, אין לחללו על פחות מד' פרוטות. ולפי"ז אם בא להדר שיהא המעשר שוה ד' פרוטות, וגם מוסיף חומש — צריך לחלל על ה' פרוטות (שם וסקט"ז). ובספר מנחת שלמה (סו) כתב גם כן [להלכה ולא למעשה] שלפי המנהג, ניתן לחלל גם בפעם הראשונה על פרוטה אחת ממטבע של חולין, אם המעשר שוה פרוטה או יותר, אלא שלא יאמר 'הוא וחומשו'. וכמו כן בפדיות הבאות, כשפודה על פרוטה אחת מן המטבע לא יוסיף חומש. ואולם המחמירים לצאת ידי כל השיטות, יש להם להדר שבפעם ראשונה יהיה המעשר לכל הפחות שוה ד' פרוטות, ולפדותו על ד' פרוטות מן המטבע. ואם מוסיף חומש — יפדה על ה' פרוטות. ואחר כך, אם יש לו מעשר שוה פרוטה, יחלל על פרוטה וחומש ממעות הראשונות ויאמר 'הוא וחומשו'. וכשפודה ממטבע למטבע נסתפק אם צריך לחלל דוקא על ד' פרוטות או די בפרוטה אחת [אפילו למהדרים]. (וע"ש עוד באורך רב בכל הענין, שם ובסימן שלאחריו. וע"ש (באות יד ועוד) שלמעשה לא כתב לשנות המנהג לומר 'הוא וחומשו', אלא כשפודה ממטבע על פרוטה שממטבע אחרת, חשש בדבר, שמה הלכה כהרמב"ם שפסור

מן החומש ונמצא כשאומר הוא וחומשו מקלקל. וכן בכל מקום שיש ספק בחיוב חומש ופודה על פרוטה. וע"ש עוד בסי' עא סקכ"ב. וע"ע בקהלות יעקב — זרעים כב, שהאריך בענין זה.

ובשו"ת אור לציון (להגר"צ אבא שאול זצ"ל. ח"א יו"ד כה) הורה שלא לומר 'הוא וחומשו' כשמחלל על פרוטה. וזה על פי שיטת הרמב"ם [דלא כרש"י ותוס'], שכוונת האומר 'אין בחומשו', שכל שאין בחומש שוה-פרוטה — הרי הוא מחלל אלא שפטור מלהוסיף חומש. ואפילו כשהמעשר שוה יותר מד' פרוטות שיש בחומש שוה-פרוטה, משמע מהרמב"ם (מאכלות אסורות י, יז ובכס"מ) שפטור מליתן חומש, כיון שמחלל על דבר שאין בחומשו שוה פרוטה. (וע"ע שו"ת משפט כהן לה).

ולכן, כתב שם, יש להקפיד שלא לומר (כפי הנוסחאות המודפסות) 'יהא מחולל הוא וחומשו על פרוטה מן המטבע...'. שהרי להרמב"ם שפטור מן החומש, נמצא מחלל את המעשר על פחות מפרוטה, ומשמע [לכמה מן הראשונים] שאי אפשר לחלל מעשר [והקדש] שוה מנה על פחות מפרוטה.

א. נקט שם שהלכה כהרמב"ם שפטור מחומש, חדא משום שאנו פוסקים כמותו בהלכות הארץ. ועוד שבזמן הזה שמעשר מדרבנן, הלכה כדברי המיקל.

ב. אף לרש"י ותוס' שהפדין לא נתפס בפחות מד' פרוטות [ודלא כהרמב"ם שנתפס אלא שפטור מחומש] — האריך להוכיח בקהלות יעקב (גטין יא, ד ה) שזה דוקא במעשר-שני ולא בהקדש. והביא מהאור-שמח (ערכין ו, יט) שצידד בזה.

'בשלמא למאן דאמר אין בחומשו, היינו דקתני דיו...'. — לפרש"י וריטב"א, 'דיו' משמע לשון חידוש, למעט ממה שהיה ניתן לומר. וכאן היה אפשר לומר שיפדנו בפני עצמו, כיון שיש בקרן יותר משהו פרוטה (וע"ע רמב"ם מעשר שני ה,ה).

'הבעלים אומרים בעשרים... אמר אחד הרי עלי בעשרים ואחד — הבעלים נותנים עשרים ושש...'. — טעם הדבר נראה, כיון שאי אפשר להחליטו ביד האחר משום הפסד הקדש, וצריכים הבעלים לקבלו, כיון שכך אם לא יוסיף מה שהוסיף האחר, הרי זה כמו גזל, כי הבעלים הרי הם כמכריחים את ההקדש למכרה במחיר נמוך [מאחר והמחיר הוא הקרן לבדו, והחומש אינו אלא תוספת הבעלים] — לכך צריכים הבעלים להוסיף מה שהוסיפו אחרים. אבל אינם חייבים חומש על תוספת זו, כי התוספת אינה תשלום עבור דמי השדה אלא ענינו כפיצוי על הפסד ההקדש, ועל תשלום כזה אין דין חומש.

הסבר נוסף: כיון שההקדש יכול לקבל עבור קרקע זו עשרים ואחד, הרי היא שוה עכשיו להקדש מחיר זה, אעפ"י שאין זה שוויה האמתי — הלכך חייב הפודה לשלם את השווי הזה. ואולם אינו חייב עליו חומש, כי אין זה הערך האמתי של הקרקע, [ואכן אם שמוהו ב"ד בעשרים ואחד — מבואר בגמרא בערכין שחייבים להוסיף חומש על עילוי זה], וחייב חומש לא נאמר אלא במחיר השוק של הנכס או במחיר ששוה לפודה, כמשמעות הכתוב ויסף חמישית כסף ערכך (עפ"י קהלות יעקב ה; וע' גם שפת אמת — ערכין כז).

כל זה אמור לפי שיטת רש"י ותוס', אבל הרמב"ם (ערכין ה,ה) סובר שאין הבעלים חייבים ליתן את התוספת שהוסיף האחר אלא נותנים עשרים וחמש בלבד. רק אם הוסיפו על הסכום שאמר האחר, אפילו פרוטה אחת — רק אז חייבים ליתן התוספת, וללא חומשה.

ציונים וראשי פרקים לעיון

'הוה ליה דבר שיש לו מתירין...' — על ענין דבר שיש לו מתירין שאינו בטל — ע' במובא בנדרים נב.

מבואר בסוגיא לכאורה שאיסור שיש לו התר על ידי פדיון, הרי הוא בכלל 'דבר שיש לו מתירין'.
 וברמב"ן מבואר, דוקא מפני שהמעשר עומד להיפדות, אבל בלא"ה אין דנים משום 'דשיל"מ'. וע'
 בזה בספר שער המלך מאכלות אסורות טו, כ (ד"ה ונלע"ד לומר); קהלות יעקב פסחים ט, א.
 עוד הוכיחו האחרונים מסוגיתנו שגדר 'דבר שיש לו מתירין' נקבע לפי מצב האיסור ההוה, לאחר
 שנתערב, ולא לפי המצב שקודם התערובת — שהרי המעשר לפני שנתערב ודאי היה לו מתירין,
 שהרי באותה שעה היה אסור מדאורייתא והיה לו צירוף למעשר אחר חצי פרוטה כדי לפדותו. ע'
 שו"ת שאגת אריה החדשות יב; אחיעזר ח"ב יד, ב.

וע"ע בשערי ישר (ג, כא ד"ה ובעיקר) שדן מדוע לא נאמר שיתבטל ואז ממילא אין לו מתירין, שהרי
 אם בטל ברוב אין שייך פדיון. וביאר מדוע אנו דנים אם יש לו מתירין קודם הביטול.

לא, פרוטה תפסה פרוטה וחצי פרוטה לא תפסה, הדר הויא ליה דאורייתא ודרבנן, ודאורייתא
ודרבנן לא מצטרפי — הראב"ד (מובא בראשונים) דן שאותה חצי פרוטה שלא נפתתה תבטל ברוב.
 ולכן נטה מפירוש רש"י. וע' ריטב"א. (וע' עונג יום טוב (לד) ומנחת שלמה (ג, ס), אודות השיטות השונות בביטול
 ברוב כשהאיסור וההתר לא הוכרו מעולם כל אחד לעצמו).

ויש מפרשים שכוונת הגמרא היא שאין לעשות כן לכתחילה שהרי אין מבטלין איסור לכתחילה.
 והוכיחו מכאן לפי"ז שאף שיישאר לאחר הביטול איסור מדרבנן [שהרי אילו ייבטל מן התורה,
 נשארים שני המעשרות מדרבנן, ומצטרפים], אין לבטל איסור דאורייתא. (ע' בשו"ת אחיעזר ח"ב ט, ג,
 בשם אביו ושם בח"ג מט, א, והביא שם משו"ת עונג יום טוב (לד, לה) ודן בדבריו. וע"ע בקובץ שיעורים ח"ב, במכתב
 ג בד"ה באות ח.

וע' מנחת שלמה (לאחר סי' ס), מכתב מהגרי"י קניבסקי זצ"ל, להוכיח מקדושין מו, שאף להראב"ד שאיסור תורה הוא
 לבטל איסור לכתחילה, אין אסור מדאו' באופן שיישאר לאחר הביטול איסור דרבנן, שלא אסרה תורה אלא לבטל באופן
 שעל ידו ינהג בדבר התר. [ואין להוכיח שאסור מדאו', מכך שכל מבטל איסור לכתחילה אסור מדאו' להראב"ד, הגם
 שקנסו חכמים שלא יחול הביטול כלפי המבטל (ע' בלשון הב"י יו"ד צט ד"ה אבל) — דהא לאחרים מותר].

ואין להוכיח מהסוגיא בקדושין דשרי לגמרי, כי שמא דוקא שם התירו מפני שאינו מכויין לבטל, אבל כשכל כוונתו
 להפקיע איסור תורה, אעפ"י שאינו רוצה לאוכלו, דאכתי איסורא הוי, אפשר שחכמים אסרו.

אך נראה שאם לא מבטל בשביל להנות מן האיסור, אף על פי שכוונתו להפקיעו — מותר. ויש קצת הוכחה לזה מדברי
 הר"ן (פ"ב דע"ז) שהוכיח מכך שהתירה תורה כלי מדין בהגעלה, דאף מדרבנן מותר באינו מתכוין, וע"כ דלמ"ד דבעלמא
 אין מבטלין מדאו', אי שרי מדאו' ה"ה מדרבנן. וה"נ נשמע דליכא איסורא אף מדרבנן מדלהראב"ד ליכא איסור תורה.
 ומש"כ באחיעזר לאסור, זה דוקא באופן שלאחר שישאר איסור דרבנן יוכל להתירו, אם ע"י ביטול אם ע"י התרה אחרת.
 וי"ל שאף הוא יודה בגוונא שאין עומד להתר כלל אלא שברצונו להפקיע איסור תורה, דשרי. סברא זו מוזכרת בעונג
 יו"ט (לד ד"ה מיהו).

— בספר מנחת שלמה (לגרש"ז אויערבך זצ"ל. סג) דן אודות המנהג הרווח לחלל מטבע מלאה בקדושת
 מעשר שני על פרוטה אחת ממטבע אחרת — והלא יש לדון שכיון שבמטבע הגדולה ישנן דרגות

חיוב שונות של מעשרות שאינן מצטרפות, [כי ברור שכשאמרו 'דאורייתא ודרבנן לא מצטרפי', לאו דוקא הוא, אלא כל דרגת חיוב שונה אינה מצטרפת, גם אם כולם מדרבנן, אלא שזה חד דרבנן וזה תרי, כגון מעשר דגן בזה"ז עם מעשר ירק. וכ"כ החו"א], אם כן כשמחלל הכל על מטבע אחת, יש מקום לחשוב שאין כאן צירוף, שכל סוג מעשר חל על חלק מאותה פרוטה, ויצטרפו לחלל כל מעשר של דרגת חיוב מסוימת בפרוטה לעצמו. כיוצא בזה נסתפק אם ניתן לחלל שתי פרוטות של מעשר, אחד מעשר דאורייתא ואחד מדרבנן — על פרוטה אחת.

— בבאור 'דאורייתא ודרבנן לא מצטרפי' — ע' בשו"ת אבני נזר אה"ע ריו, י.

מנין למעשר שני שנטמא שפודין אותו אפילו בירושלים, שנאמר כי לא תוכל שאתו ואין שאת אלא אכילה — במנחת שלמה (סד; סו, טו; עא, טז) האריך לדון האם המיעוט מיוחד למעשר שנטמא או שמא גם בשאר סיבות למניעת אכילה כתוצאה מאיסור, הן מאיסור הנובע מדיני המעשר עצמו, כמו שאין הבית בנוי. הן מאיסורים חיצוניים, כגון שנתערב באיסורי אכילה — גם בכגון אלו פודים בירושלים. (וע"ע זכר יצחק סי' עד, ד"ה בעברי).

עוד הביא שם את דעות הפוסקים (כפתור ופרח מא; פאת השלחן; חידושי ר' מאיר שמחה בפרקנו) שבזמן הזה אין פודין בירושלים מעשר שני שנטמא, שגם ללא טומאתו אי אפשר לאכלו (וע' גם מנחת חינוך תעג, ד). והאריך לדון בדבריהם ובראיותם. ואולם כתב שידוע שאין המנהג כן, אלא פודין מעשר שני טמא בירושלים אף בזמן הזה, וכדברי הרדב"ז (ח"ב תשלא).

וע"ע במובא ביוסף דעת — מכות יט, בדין פדיון מעשר שני בזמן הזה בירושלים — פירוט שיטות וחילוקי דינים.

(ע"ב) 'דנפול מחיצות' — כאן מפורש שכאשר חומת ירושלים נפלה, אין מעשר שני נאכל. ואולם הרמב"ם (בית הבחירה ו, טז) כתב שקדושת ירושלים לא בטלה, מפני שנתקדשה לשעתה ולעתיד לבוא, הלכך אוכלים מעשר גם באין חומה. והראב"ד השיגו מסוגיתנו. ובשיטה מקובצת מובא שהגמרא כאן הולכת כדעת האומר קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. ומכל מקום דברי הרמב"ם עדיין אינם מיושבים, שהרי בהלכות מעשר שני (ו, טז) הביא הרמב"ם דין 'נפלו מחיצות', הגם שפסק שאין צריך חומה. ואולם דייק הרמב"ם לפרש שמדובר במעשר שיצא ונפלו מחיצות, שאין שם מחיצות להחזירו. אבל כשלא יצא, שפיר י"ל שנאכל אף ללא מחיצות. כן נראית כוונת משנה למלך בהל' בית הבחירה שם. [ולא ביאר מדוע א"א להחזירו לעיר ולאכלו. ובמנחת חינוך תעג, ג כתב שאינו מבין תירוצו]. וע"ע חזון איש חו"מ לקוטים כ [ואו"ח קו, ח]; שו"ת משפט כהן הלכות בית הבחירה; אבני נזר יו"ד תלד, טו-יח.

דף נד

'שמע מינה חומשא מלבר ש"מ. כתנאי ויסף חמשתו עליו שיהא הוא וחומשו חמשה...' — ואין צריך לימוד פרטי לכל חומש וחומש שבתורה, כמו בדינים הנזכרים דלהלן שהוצרכנו לימוד מיוחד להקדש לתרומה ולמעשר — שאין זה אלא גילוי מילתא על הגדרת 'חומש' שאמרה תורה (פני יהושע).